

Kadizâde
Mehmed
Tâhir'in
mezarı -
Eyüp /
İstanbul

de'nin meşihatta bulunduğu müddet zarfında adaletten ayrılmadığı, inandığı yeniliklerde padişahı desteklemekle birlikte yer yer ona karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim II. Mahmud'un ulemâya fes giydirme isteğini benimsemediği ve bu konuda fetva vermediği bilinmektedir.

Kadizâde Mehmed Efendi bazı eserler de kaleme almıştır. *Nûriye* adlı Türkçe kitabının girişinde kendisinin Kâdirî tarikatına mensup olduğunu, eserinde tasavvufun çeşitli konularını ele aldığını ve onu kırk bir bölüm halinde düzenlediğini bildirmektedir (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 401). Ayrıca *Risâle fi Tahkik-i Lafzı Türkî* adlı bir eseri daha bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 926, vr. 47^{a-b}). İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda kayıtlı (Muallim Cevdet, nr. K. 576) *Fetâvâ Mecmuası* Kadizâde'ye ait olmayıp mecmuada onun kısa bir biyografisi ile bir fetvası yer almaktadır (vr. 105^b). Bazı kaynaklarda Kadizâde'nin *Şerhu Kelime-ti't-Tevhîd*, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs* ve *Talâk Hakkında Bir Risâle* gibi eserleri bulunduğu bahsedilmekteyse de bunların nüshalarına henüz rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, E. 3277 (Kadizâde'ye ait 35 adet orijinal belge). BA, HH, nr. 22689; BA, Cevdet - Adliye, nr. 2832; *İlmîyye Salnâmesi*, s. 587-589; Sahafîlar Şeyhizâde Esad Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yilmazer), İstanbul 2000, s. 218; ayrıca bk. İndeks; Hızır İlyas, *Târih-i Enderun*, İstanbul 1276, s. 431; Cevdet, *Târih*, XII, 138, 146, 253-255; Lutfî, *Târih*, I, 127; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 33, 34, 50, 53, 531; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 110, 111; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara 1972, s. 186-187; A. Levy, "The Ottoman Ulema and The Military Reforms of Sultan Mahmud II", AAS, VII (1971), s. 15, 18; Mehmet Arslan, "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Mânzum Nusretnâmesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 3, Sivas 1996, s. 36; Şerafettin Turan, "Edirne Antlaşması", *DİA*, X, 442-443.

MEHMET İPŞİRLİ

KADIZÂDE-i RÛMÎ

(قاضی زاده رومی)

(ö. 844/1440'tan sonra)

Matematikçi ve astronom.

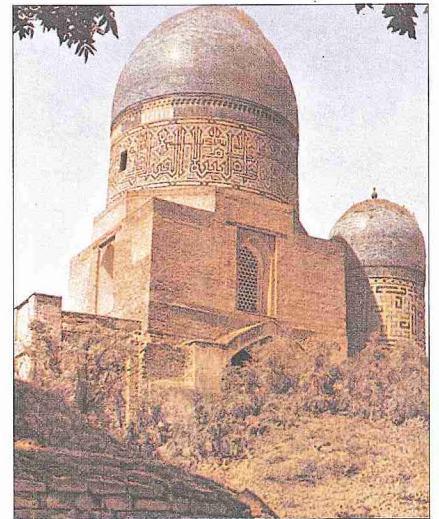
Ulemâ sınıfından gelen babasının ölümü üzerine dedesi Kadı Mahmud Çelebi tarafından yetiştirildiği için Kadizâde lakabıyla anılmaktadır; bu lakapla tanınmadan önce Mûsâ Paşa veya Mûsâ Çelebi diye biliniyordu. Dinî ve aklî ilimleri dedesinden ve meşhur Osmanlı âlimi Molla Fenârî'den okudu. Ardından dedesinin öğrencilerinden Bedreddin Simâvî ile birlikte Konya'ya giderek Münecim Feyzullah'tan astronomi dersleri aldı. Anadolu'daki hocalarından biri de Saferşah er-Rûmî'dir. 1400'lü yılların başlarında aile fertlerinin karşı çıkmasına rağmen hocası Molla Fenârî'nin teşvikiyle, Merâğa matematik-astronomi okulunun ilmi mirası çerçevesinde canlılığını koruyan Mâverâünnehir ve Horasan bölgesine giderek 814'ten (1411) itibaren Semerkant'ta, dönemin önde gelen âlimlerinden kelâmcı-matematikçi Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin derslerine devam etti. Ancak daha sonra her meseleye matematikçi gözüyle bakması yüzünden hocasıyla anlaşmazlığa düşüp dersini bıraktığı ve onun ünlü eseri *Şerhu'l-Mevakîf*'teki çeşitli fikirlerini eleştirdiği bilinmektedir (Taşköprizâde, s. 14-16). Bunun üzerine Cürçânî'nin, "Kadizâde'nin tabiatına riâyâziyyât galip gelmiş" dediği rivayet edilir. Bu ifadesiyle onun, var olanın bilgisine ulaşmak için uygulanan tabii ve kelâmî yönleme karşı Kadizâde'nin hendesî çizgideki riâyâzî tavrı benimsediğini belirtmek istediği anlaşılmaktadır. Nitekim Kadizâde'nin tabii ve kelâmî çerçevede herhangi bir eser vermemesi de bunu göstermektedir.

Semerkant'ta Uluğ Bey ile tanışan Kadizâde kısa zamanda hükümdarın sevgi ve saygısını kazanarak özel hocası oldu; ardından uluğ Bey Medresesi'nin başhocalığına ve Cemşid el-Kâşî'den sonra o dönemde inşa edilen Semerkant Rasathânesi'nin başına getirildi. Derslerine Uluğ Bey ve diğer hocaların da katıldığı Kadizâde ilmi özerkliğe büyük önem verirdi. Uluğ Bey'in kendisinden habersiz olarak bir müderrisi görevden alması yüzünden ders vermeyi bırakmış ve sebebini sorunca da Uluğ Bey'e, "Ben tavsiye üzerine, kural olarak azlin söz konusu olmadığı bir görev üstlendim. Şu ana kadar da mü-

derrisliğin böyle olduğunu sanıyordum. Ancak bu işte de azlin uygulandığını görünce görevi bıraktım" cevabını verdi. Bunun üzerine Uluğ Bey müderrisi görevine iade etti ve bir daha müderris azletmeyeceğine dair söz verdi; Kadizâde de yeniden ders vermeye başladı (a.g.e., s. 17). Semerkant'taki faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi bulunmayan Kadizâde'nin ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemekte, fakat çeşitli ansiklopedilerde Abdülhak Adnan Adivar'dan alındığı anlaşılan 1412 yılına rastlanmaktadır. Ancak onun, talebesi Fethullah eş-Şîrvânî'ye verdiği icâzetnâmenin (*DİA*, XII, 464) 15 Rebîülâhîr 844 (13 Eylül 1440) tarihini taşıması bu sırada hayatta olduğunu göstermektedir.

Kendi dönemi ve muhitindeki kelâmî ve tasavvufî yaklaşımları yakından bilen Kadizâde, riâyâziyyâta yatkınlığı sebebiyle bu çizginin en iyi temsil edildiğini düşündüğü Mâverâünnehir bölgesine gitmiştir. Uluğ Bey'in kendisine teveccühünde de meşrep yakınlığı önemli rol oynamıştır. Burada yetiştirdiği öğrencilerin Orta Asya İslâm-Türk kültürü ve İran kültür bölgesindeki etkileri henüz tam olarak ortaya konulmuş değildir. Ancak talebelerine Osmanlı ülkesine gitmeleri için telkinde bulunmuş, Ali Kuşçu ve Fethullah eş-Şîrvânî onun yönlendirmesiyle Anadolu'ya gelirken Semerkant matematik-astronomi okulunun zengin birikimini de birlikte getirmişlerdir. Böylece Kadizâde, başka

Kadizâde-i Rûmî'nin türbesi - Semerkant

bir coğrafyada ilmî faaliyette bulunsa da öğrencileri vasıtasıyla asıl vatanına hizmet etmiş, bu sebeple Taşköprizâde Ahmed Efendi onu Osmanlı ulemâsının ikinci tabakasına yerleştirmiştir. Ayrıca Kadizâde'nin geometriyle ilgili *Şerhu Eşkâli't-te'sis*'i ile astronomiye dair *Şerhu'l-Mûlahhâş fi 'ilmi'l-hey'e*'si, Osmanlı medreselerinde orta seviyede ders kitabı olarak okutulmuştur. Böylece Osmanlı ilim hayatını hem talebeleri hem eserleriyle zenginleştirip yönlendiren Kadizâde, Osmanlı ilim muhitinde yetişen gerçek anlamda ilk özgün matematikçi ve astronom sayılır.

Kadizâde'nin en önemli astronomi faaliyeti, Semerkant Rasathânesi'ndeki çalışmalara katılması ve *Zic-i Ulug Bey*'in telif heyetinde yer almasıdır. Bir ekip çalışması olan *Zic*'deki katkısı bütün ayrıntılarıyla tesbit edilememekle birlikte Cemşid el-Kâşî'den sonra rasathânenin başına geçerek gözlemlere ve bunlara dayalı matematik astronomi hesaplamalarına bizzat nezaret etmesi Kadizâde'nin bu eserin hazırlanmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Çağmîni'nin eserine yazdığı şerhin mukaddimesinde onun astronomiyle ilgili yaklaşımına karşı çıkan Kadizâde'ye göre fizikî varlıklardan yalnız dünyanın küre olma durumu incelenebilir. Bu konudaki görüşler de müelliften müellife değişir. Ayrıca astronominin nihaî hedefi gök cisimlerinin incelenmesidir; dolayısıyla yer-yüzü ile uğraşmak doğru değildir. Onun *Şerhu'l-Mûlahhâş fi 'ilmi'l-hey'e* adlı eserinin mukaddimesindeki, "Zamanımızda hakikate ilişkin ilimlerin öğretildiği mekânlarla tâlime ilişkin mekânlardan özellikle riyâzî olanların kökü kazındı" cümlesinden (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3403, vr. 1^b), daha çok Nasîrüddîn-i Tûsî'nin eserlerinin temsil ettiği fizikçi ve matematikçi görüşlerin sentezini oluşturan İbn Heysemci astronomi çizgisinden rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Kadizâde'nin bu tutumu, öğrencisi Ali Kuşçu'nun *er-Risâletü'l-fethiyye fi 'ilmi'l-hey'e* ve *Şerhu't-Tecrid* adlı kitaplarından İbnü'l-Heysemci çizgiyi ortadan kaldırma çalışmasıyla daha da belirgin duruma gelmekte ve bu iki âlimin eserlerinin birbirini tamamladığı görülmektedir. Nitekim bu eserler Osmanlı medreselerinde birlikte okutulmuştur.

Eserleri. A) Matematik. 1. *Tuḥfetü'r-re'îs fi şerhi Eşkâli't-te'sis*. Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin *Eşkâlüt-te'sis* adlı eserine yapılmış

bir şerh olup 815'te (1412) Uluğ Bey'e ithafen kaleme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2743, 31 varak; müellif nüshası); daha çok *Şerhu Eşkâli't-te'sis* adıyla tanınmaktadır. Kadizâde, teorik geometri açısından en önemli çalışması olan bu şerhinde birçok noktada Semerkandî'den farklı bir yaklaşım sergilemiş ve açıklamalarında Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Tahrîrû'l-uşûl fi 'ilmi'l-hendese*'si ile Esîrüddin el-Ebherî'nin *İşlâhu'l-Öklidis*'inden faydalanmıştır. *Şerhu Eşkâli't-te'sis*'in Osmanlı matematik tarihi açısından en önemli özelliği, uzun yıllar medreselerde orta seviyeli bir geometri ders kitabı olarak okutulmasıdır (İstanbul 1268, 1274). Dünya kütüphanelerinde 200'ü aşkın yazma nüshası bulunan eser üzerine Kadizâde'nin öğrencisi Tâc Saîdî (Ebû'l-Feth Muhammed b. Saîd Hüseyinî), Fasîhuddin Muhammed, Molla Çelebi (Muhammed b. Ali el-Âmidî), Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi, Abdülber b. Abdülkâdir el-Feyyûmî, Muhammed b. Yâr Muhammed el-Buhârî ve Muhammed b. Hüseyin el-Attâr el-Halebî gibi pek çok matematikçi tarafından hâşiyelerle ta'likler yazılmış ve bunlar Osmanlı geometri eğitiminde kullanılmıştır. Ayrıca kitabı, Sultan III. Selim'in emriyle 1794 yılında dönemin matematikçilerinden Muğlalı Müftüzâde Abdürrahîm b. Yûsuf Mentêşevî açıklamalı olarak Türkçe'ye çevirmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 6838). Semerkandî'nin metniyle beraber yeni bir neşri yapılan *Şerhu Eşkâli't-te'sis* (Muhammed Süveysî, Tunus 1984) konuları belirli bir düzene göre sunmadığından pedagojik değildir. Öte yandan bazı teoremlerde müellifle şârih farklı ekolleri öne çıkarmış ve farklı düşünceleri tercih etmiştir. Özellikle bu durum, matematik tarihinde paraleller aksiyomu olarak bilinen "beşinci postula" meselesinde görülür. Müellif İbnü'l-Heysem Ömer Hayyâm, Cevherî, Nasîrüddîn-i Tûsî ve Ebherî gibi matematikçilerin bu konuyla ilgili düşüncelerini eleştirir ve ileri sürdükleri fikirlerin yanlış olduğunu iddia eder. Şârih Kadizâde ise kitapta bahsi geçen Tûsî'nin *Tahrîrû'l-uşûl*'ü ile Ebherî'nin *İşlâhu'l-Öklidis*'ini incelediğini ve Semerkandî'nin aksine bu iki üstadın görüşlerinde yanlışlık göremediğini belirtir. Ayrıca yeri geldiğinde Ebherî'nin beşinci postulaya verdiği ispatı zikreder. Bu özellikleriyle *Şerhu'l-Eşkâl*, İslâm medeniyetinde gelişmiş olan farklı geometri anlayışlarını içermektedir. Bunun yanında eser, Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî'nin kurdu-

ğu ve haleflerinin geliştirdiği İslâm cebirinin etkisiyle kısmen unutulmuş Öklid'in geometrik cebirinden de bazı örnekler ihtiva etmektedir ki bu durum, Osmanlılar'da geometrik nicelik (aded-i muttasıl) cebir ve aritmetik yapma geleneğinin devamlılığını sağlamıştır. 2. *Risâle fi'stiḥrâci ceybi derece vâhîde bi-a'mâlin mü'essese 'alâ kavâ'id eḥşâbiyye ve hendesiyye 'alâ ṭarîkatı Gıyâsiddîn el-Kâşî*. Cemşid el-Kâşî'nin 1 derecelik yayın sinüsünün hesaplanması için geliştirdiği cebir yöntemi hakkındaki risâlesinin şerhi olup (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 76, 7 yaprak) Kadizâde'nin matematik sahasında yazdığı en orijinal eser olarak kabul edilir. Kâşî'nin üçüncü dereceden bir denklem haline getirerek çözdüğü bu problemdeki yöntemini Kadizâde genişletip basitleştirmiştir. Tahran'da (1299/1882) taş baskısı yapılan risâle Rusça'ya tercüme edilmiştir (DSB, VIII, 262; Ebû'l-Kâsım Kurbânî, s. 343, 382). 3. *Hâşiye 'alâ Tahrîri uşûli'l-hendese*. Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre Tûsî'nin *Tahrîrû'l-uşûl fi 'ilmi'l-hendese*'sine yazılmış bir hâşiyedir; ancak yedinci makaleye kadar gelebilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 139).

Sâlih Zeki'nin Kadizâde'ye nisbet ettiği, müellif adı olarak Selâhaddin Mûsâ isminin yer aldığı *Risâle fi'l-hisâb* (Muḥtaşar *fi'l-hisâb, er-Risâletü's-salâhiyye fi'l-kavâ'id il-hisâbiyye*) adlı eser ise (*Âsar-ı Bâkîye*, I, 190; Akpınar v.dğr., I, 5) kendisinden önce yaşamış Selâhaddin Mûsâ adlı başka bir matematikçiye ait olmalıdır. Çünkü eserin meçhul şârihi dîbâcede müelliften "merhum" diye söz etmektedir. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasının (Şehid Ali Paşa, nr. 1992/2) 784 (1382) yılında istinsah edilmiş olması bunun başka bir âlime ait olacağını göstermektedir. Dolayısıyla Sâlih Zeki'nin Selâhaddin Mûsâ adlı müellifin kaleme aldığı matematiğe dair eserleri Kadizâde'ye nisbet etmesi doğru değildir. Ayrıca yine ona nisbet edilen *Risâle fi'l-misâha* adlı çalışmanın da (Akpınar v.dğr., I, 5) durumu kesin değildir.

B) Astronomi. 1. *Şerhu'l-Mûlahhâş fi 'ilmi'l-hey'e*. Çağmîni'nin *el-Mûlahhâş fi'l-hey'e*'sinin şerhi olup 814'te (1412) yazılarak Uluğ Bey'e sunulmuştur (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2662; müellif nüshasından istinsah edilmiştir). Kadizâde'nin nazarı astronomi sahasında telif ettiği en önemli çalışmadır. Osmanlı medreselerinde orta seviyeli ders kitabı olarak okutulan eserin zamanımıza

300'ü aşkın nüshası gelmiş, ayrıca çeşitli baskıları yapılmıştır (Hint 1271; Leknev 1290; Delhi 1292, 1313, 1316; İstanbul 1296). Kitap üzerine Sinan Paşa, Muhyiddin Niksârî, Molla Ahaveyn, Abdülâlî el-Bircendî, Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî ve Fahrîzâde el-Mevsîlî'nin yazdıkları başta olmak üzere pek çok hâşîye kaleme alınmıştır. Bunlardan özellikle Bircendî'nin hâşîyesi çok rağbet görmüş ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Kadızâde'nin şerhi ayrıca Fâtih Sultan Mehmed'in emriyle Hamza b. Hacı b. Süleyman tarafından Farsça'ya tercüme edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2592/1, vr. 1^b-44^b). 2. *Hâşîye 'alâ Tahrîrî'l-Mecisîfî*. Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Tahrîrî'l-Mecisîfî* adlı eserine Nizâmeddin en-Nisâbü'rî'nin yazdığı *Ta'bîrî'l-Tahrîr* adlı şerhin bazı zor yerlerini açıklayan bir hâşîyedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1595). 3. *Risâle fi'stihrâcî haftî nuşfî'n-nehâr ve semtî'l-kıble*. Bir mukaddime, iki bab ve bir hâtmeden oluşan bu küçük çalışma Kadızâde'nin bilinen tek Farsça astronomi eseridir (King, I, 451; II, 1079). Kadızâde ayrıca, Mevlânâzâde Ahmed b. Mahmûd el-Herevî'nin Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme* adlı eserine yaptığı şerhe hâşîye yazmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2029).

BİBLİYOGRAFYA :

Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, Süleymaniye Ktp., Yenîcamî, nr. 842, vr. 700^r; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 14-17; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 37; *Keşfü'z-zunûn*, I, 105, 139, 859, 867; II, 966, 1595, 1819, 2029; Halil b. İsmail, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı* (nşr. Abdülbâkî Gölpinarlı – İsmet Sungurbey), İstanbul 1967, s. 20-25; *Sicill-i Osmânî*, IV, 520; *Osmanlı Müellifleri*, III, 291; Ahlwardt, *Verzeichnis*, V, 144-145; Sâlih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329/1911, I, 133-139, 186-190; Serkis, *Mu'cem*, I, 702; II, 1489; Brockelmann, *GAL*, I, 616, 624, 674, 675; II, 275; *Suppl.*, I, 840, 865; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 480; R. Sellheim, *Materialien zur Arabischen Literaturgeschichte*, Wiesbaden 1976, I, 158-169; A. P. Youschkevitch – B. A. Rosenfeld, “al-Kâshî”, *DSB*, VIII, 255-262; Hamit Dilgan, “Qâdi Zâda al-Rûmî”, a.e., XI, 227-229; David A. King, *Fihrisü'l-mahtûâtü'l-ilmîyyetü'l-mahfûza bi-Dâri'l-kütübü'l-Mişiyye*, Kahire 1981-86, I, 451; II, 1079; Abdülhak Adnan Advar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (haz. Aykut Kazancıgil – Sevim Tekeli), İstanbul 1982, s. 18-20; Ebül-Kâsım Kurbânî, *Zindeginâme-i Riyâzîdânân-ı Devre-i İslâmî*, Tahran 1365 hş., s. 342-345, 382; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 275-285, 370-388; Cemil Akpınar v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 5-21; a.mlf., “Fethullah eş-Şirvânî”, *DİA*, XII, 464; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, İstanbul 1999, I, 3-18.

İHSAN FAZLIOĞLU

KADIZÂDELİLER

XVII. yüzyılda Osmanlılar'da
dinî ve içtimâî hareket başlatan
vâizler zümresi
ve bu harekete verilen ad.

IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vâizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö. 1045/1635) almıştır. Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî arasında önce fikrî seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Kadızâde Mehmed Efendi ve onun takipçileri, Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan birtakım âdet ve uygulamaları bid'at olarak nitelemiş ve şiddetle reddetmiştir. Dolayısıyla Kadızâdeliler hareketinin amacı, İslâm'ı Kur'an-ı Kerim ve Resul-i Ekrem'in sünneti dışındaki bid'at sayılan unsurlardan arındırmak ve bu anlayışı devletin bütün kademelerine yaymak olarak nitelendirilebilir. Tarihte bu tür hareketlerin genellikle bunalımlı sosyal ve siyasal şartlarda ortaya çıkmış olması gibi Kadızâdeliler hareketi de Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda içinde bulunduğu karışıklıklar, merkezî idaredeki zaafılar, artan ekonomik bozukluklar, Avrupa ve İran ile olan sürekli savaşlar ve toprak kaybı, yoğun nüfus hareketleri ve çıkan isyanlar gibi bir istikrarsızlık ortamı içerisinde doğup gelişme imkânı bulmuştur.

Kadızâdeliler'in fikrî seviyedeki lideri İbn Teymiyye mektebinden etkilenen Birgivî Mehmed Efendi'dir (ö. 981/1573). Onun en önemli eserlerinden Türkçe bir ilmiyal kitabı olan *Risâle-i Birgivî* (Vasiyetnâme) Kadızâdeliler arasında yaygın biçimde okunmuştur. Birgivî'nin Arapça yazdığı *e't-Tarîkatü'l-Muhammediyye* ise dinî, ahlâkî ve tasavvufî konuları kapsayan ve üzerine çeşitli şerhler yazılan meşhur bir eserdir. Birgivî'de görülen İbn Teymiyye'nin etkisi Kadızâde Mehmed Efendi'nin eserlerinde de dikkat çeker. Mehmed Efendi'nin, İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-şer'iyye fi işlâhi'r-râ'î ve'r-ra'îyye* adlı kitabının genişletilmiş Türkçe tercümesi olan *Tâcû'r-resâil ve min-hâcû'l-vesâil*'i hazırlamış olması bu tesiri açıkça gösterir. Ancak fikrî seviyede başlayan bu hareket ilerleyen safhaların-

da Kadızâdeliler'in tarikat ehline ve devlete karşı tavırlarıyla nitelik değiştirmiştir.

Mehmed Efendi 990'da (1582) Balıkesir'de doğdu, babası kadı olduğu için Kadızâde lakabıyla anıldı. Gençliğinde Balıkesir'de bir müddet Birgivî'nin talebelerinden ders okudu, ardından İstanbul'a geldi ve tahsilini burada tamamladı. Kısa bir süre sonra İstanbul'da Tercüman Tekkesi şeyhi ve Halvetî tarikatına mensup olan Ömer Efendi'ye intisap etti. Fakat tasavvufun mizacına ve fikirlerine uymadığı gerekçesiyle bu yolu bırakarak önce Fâtih Camii'nde, daha sonra 1041'de (1631-32) tayin edildiği Ayasofya Camii'nde ders ve vaaz vermeye başladı, şöhreti kısa sürede yayıldı. Kâtib Çelebi 1038'de (1628-29) Kadızâde'nin Fâtih Camii'ndeki vaazlarını dinlediğini belirtir.

Kadızâde Mehmed Efendi ile Abdülmecid Sivâsî arasında cereyan eden tartışmaların konuları Kadızâdeliler hareketinin odak noktasını teşkil eder. Bu konular üç kategoride toplanabilir. 1. Tasavvufî düşünce ve uygulamalarla ilgili meseleler. Sûfilerin semâ ve devranının câiz olup olmadığı, zikir ve mûsiki konuları. 2. Dinî inanışlar ve ibadetlerle ilgili meseleler. Akfî ilimleri (matematik, felsefe gibi) okumanın câiz olup olmadığı; Hızır'ın hayatta bulunup bulunmadığı; ezan, mevlid ve Kur'an-ı Kerim'in makamla okunmasının câiz olup olmadığı; Hz. Muhammed ve sahâbeye isimleri geçtiği zaman “sallallâhu aleyhi ve sellem” (tasliye) ve “radiyallâhu anh” (tarziye) demenin meşrû olup olmadığı; Resul-i Ekrem'in anne ve babasının imanla vefat edip etmediği; Firavun'un imanla ölüp ölmediği; Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kâfir sayılıp sayılmayacağı; Hz. Hüseyin'in şehâdetine sebep olan Yezîd'e lânet edilip edilemeyeceği; Hz. Peygamber zamanından sonra ortaya çıkan bid'atları terketmenin şart olup olmadığı; kabir ziyaretinin câiz olup olmadığı; Regaib, Berat ve Kadir gibi mübarek gecelerde cemaatle nâfile namaz kılınıp kılınmayacağı ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konusu. 3. İçtimâî ve siyasî hayatla ilgili meseleler. Tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin kullanılmasının haram olup olmadığı; rüşvet almanın mahiyeti ve hükmü, namazlardan sonra musâfahanın, inhinânın (el etek öpme, selâm verirken eğilme) câiz olup olmadığı.

Mehmed Efendi semâ ve devran, akfî ilimlerin tahsili, ezan, mevlid ve Kur'an'ın makamla okunması, tasliye ve tarziye, türbe ve kabir ziyareti, cemaatle nâfile